

■■■ DUDÁS KÁLMÁN ■



Dudás Kálmán (Kishegyes, 1912. augusztus 27. – Budapest, 1983. július 16.) gyógyszerész, költő, műfordító. Topolyán járt polgári-ba, három évig Travnikban, a Jezsuita Intézetben tanult, majd a verbászi gimnáziumban érettségizett. Zágrábban szerzett gyógyszerési diplomát, Verbászon, Verőcén, Károlyvárosban, Szabadkán, Alsólendván volt gyógyszerész. A háború után Topolyán gimnáziumi tanárként dolgozott 1948-ig, amikor a családja után Magyarországra ment. 1953-ban kémkedés vádjával letartóztatták, és az ÁVH tíz hónapi vallatás után engedte szabadon. Versei és fordításai csak 1956 után jelenhettek meg, attól kezdve nyugdíjba vonulásáig több budapesti gyógyszerészeti vezetőjeként dolgozott. Verseivel a *Kalangya* legrendszerezesebb munkatársa volt, a legjelentősebb horvát és szerb írók (Miroslav Krleža, Dobrica Ćosić, Mihajlo Lalić, Oskar Davičo) műveit fordította magyarra.

Verseskötetei: *Déli szél* (1939); *Vád helyett* (1941); *Egy marék föld* (1944); *Szederillat* (1961); *Sugaras evezőkkel* (1971); *Percek pillakörén* (1975); *Kettős szélárnyék* (1981).

Az interjú 1981. december 2-án készült Újvidéken.





Gyetlen alkalommal találkoztam Dudás Kálmánnal. Tolnai Ottó vezette el újvidéki lakásunkra 1981. december 2-án, és nálunk hagyta a vendéget, aki azért járt akkor az Újvidéki Rádióban, mert hozott néhány verset az irodalmi műsorokba, és felvette az addig közölteként járó szerény honoráriumot. Évtizedeken át ragaszkodott ehhez az együttműködéshez. Herceg János a rádió irodalmi műsorainak szerkesztője volt sok éven át, az ő idejében szokott oda, a *Lírai tízperc* évente legalább egy-két alkalommal közölte verseit.

Rögtön bekapcsoltam a magnót, beszélgettünk. Ebéd után még folytattuk valameddig, és elment. Először láttuk egymást, de nem voltunk idegenek. Az volt az érzésem, azért jött, hogy elmondja, ő ide tartozik, neki köze van ehhez a világhoz. Pontosabban: ennek a világnak van köze hozzá, ahhoz, amit magában hord.

Másfél év múlva meghalt. Nem tudom, maradt-e más hangfelvétel, amelyen az életéről beszél.

Magányosnak tűnt, holott sok embert ismert, de szerteágazó kapcsolatrendszere mindig irodalmi vagy tágabb értelmezésben szellemi fogantatású volt. Miközben Szenteleky és a *Kalangya* egyik legrendszereesebb munkatársa, és a *Naplónak* is „úgyiszólván házi költője”, nem vett részt semmilyen „mozgalmi” szervezkedésben. Élte a maga patikusi életét Verbászon, Verőcén, Károlyvárosban, Szabadkán, a háború alatt pedig Alsólendván. Talán egy tétova lépésként lehetne értelmezni, hogy a nagy tanárihiány idejében, 1947-ben Topolyán elvállalt egy gimnáziumi tanári állást, de már a következő évben magyarországi származású felesége után ment Budapestre. Magyarországon az ÁVH 1953-ban kémkedés vádjával letartóztatta, és csak tíz hónap vattatás után szabadult. A Vajdaságban viszont tájékoztatóirodászként igyekeztek megbélyegezni. Abban az időben Gál László, az „ellenség” ügyeletes ostorozója, aki Illés Sándort egyszerűen csak „vérrészeg fasisztának” nevezte, nem mulasztotta el, hogy Dudás Kálmánon is rúgjon egyet: „A tőlünk szökött Dudás Kálmán előbb az Athénig lobogó-lengő horogkeresztes zászlókról írt kantátát, s csak aztán került a budapesti Kossuth Rádió műsorára.”¹⁰ De hiába is próbálták elvadítani (mert becsületes ember miért is hagyhatná el a szocialista Jugoszláviát?), szívósan ragaszkodott ehhez a világhoz. A horvát és a



¹⁰ Gál László: Levél a *Híd*hoz. *Híd*, 1954. április, 172.





szerb irodalom legnagyobbjainak műveit fordította magyarra, az ő fordításában mutatták be Krleža drámáit Budapesten, akihez – mint az interjúból is kiderül – ambivalens volt a viszonyulása. Pontosan érezte Krleža magyarellenességét, de ahogyan Krleža irigyléssel vegyes tisztelettel nézte a magyar kultúrát, ugyanúgy becsülte Dudás is Krleža intellektusát. Óvatosabban ítélte igazság dolgában, s ez verseiben is megmutatkozott. Herceg János ezt így fogalmazta meg: „Nemzedékünk lenne rejtőzködőbb? A ma hetvenévesek oly sok mindent megélt s alaposan megtizedelt serege? A két haza végzete magyarázná, hogy némely látszólagos vallomása ezoterikus közegeben, opálos fények görögtüzében tündököl? A líra minden eszközt felhasználva olyannyira, hogy verseinek olvasóját ritmus és alliteráció egyként magával ragadja. Mintha csak a formaművészet tökélyével lehetne válaszolni a kegyetlen kornak!”¹¹ Kiss Ferenc szerint formanyelvében tükröződik „az a méltóság, mely az embert veszendősége ellenére s kudarcai közepette is a szépség, a boldogság várományosának tudja”.¹²

Dudás Kálmánt is azok közé sorolhatjuk, akiknek a „bukás” hozta meg a sikert egy olyan korban, amelyben a győzelem jelentette az igazi vereséget. Kishegyesen utca viseli a nevét, és 1997. óta minden évben megtartják a Dudás Kálmán Nemzetközi Vers- és Prózamondó Találkozót.



Most, ebből a madártávlatból tekintve a dolgokra, életem legelejére, azt mondhatom, hálás lehetek a sorsnak. Már azért is, mert a szülőfalumban kiváló tanítók kezébe kerültem. Kiváló tanítók, lelkiismeretes, derék magyar emberek voltak. Másodsorban sokat köszönhetek a szülői háznak, nagyon szép családi életet éltek anyám-apám. Nagyapám bölcsességének viszont, aki valamikor Halasról vándorolt le az apjával kisgyerekként Hegyesre – kossuthos kiskun –, mikor eltökélte a család, hogy taníttat – édesapám Halason meghalt harmadik gimnazista koromban, akkor dőlt el voltaképpen, hogy mégis taníttatnak – akkor nagyapám azt mondta: „Fiam, itt a szerb uralom, ha értelmiségi pályára akarsz menni, szerbül feltétlenül meg kell tanulnod.” A következő vasárnap feltett a bricskájára,



¹¹ Herceg János: Eleven kötés. A hetvenéves Dudás Kálmán köszöntése. *Üzenet*, 1982. április, 197.

¹² Peres Ádám [Kiss Ferenc]: A Vajdaságtól Budapestig. Dudás Kálmánról. *Kortárs*, 1972. 1658.





és átvitt Turijára szerb szóra, ahogy annak idején ő volt Hódságon német szón. Odaadott a volt jegyző özvegyének kosztra, kvartélyra. Nagyon csendes volt az élet ott a házban, csak egy kis szerb cseléd volt ott a jegyzőnén kívül, hanem az utca... Az utca gyerekei, mikor megtudták, hogy odakerült egy hegyesi kis magyar, már kora reggel hétkor-nyolckor ott voltak és megtömték az udvart és hívtak, hogy gyere velünk, hát mentünk is. Különböző udvarokba, különböző házakhoz jártam velük, csatornára. Azonkívül a nagypapa befizetett – én nem is tudtam erről – az ottani tanítónak, Tošićnak, akivel később Verbászon találkoztam már mint maturáns, hogy foglalkozzék velem nap mint nap szintaxissal és szerb nyelvtannal, hogy amit elsajátítok az utcán a gyerekektől, azt tudjam is, hogy miért így vagy úgy mondják. Tízkor kellett jelentkeznem a Tošićnál, egy órát foglalkozott naponta velem. Utána megint visszamentem az utcára a gyerekek közé. Én két hónap alatt úgy megtanultam szerbül, hogy mikor Topolyára adtak polgáriba – ott persze az igazgató, Maksimović, az is szerb volt, a szerbnyelv-tanár is szerb volt –, mindjárt a kedvencük lettem azáltal, hogy majdnem hibátlanul beszéltem már szerbül, míg a topolyai fiúk, hegyesiek, csantavérik, a vidék magyar tanítványai nem tudtak szerbül. Szóval roppant sok előnyöm származott nekem ebből, de később is, nemcsak a gimnáziumban, a katonáéknál is, hát végső fokon a műfordítói pályámon is rengeteget jelentett.

Hogyan lett gyógyszerész?

Hogy töményen fejezzem ki magam, „margret mois”, akaratom ellenére. Én mindig a Sorbonne-on akartam folytatni a tanulmányaimat érettségi után. Amikor előadtam nagypámnak ezt a kérésemet, akkor azt mondta, fiam, én elhiszem, hogy öt év alatt végzel. Futná is az apai örökségből. 12 hold maradt hármunkra, tehát 4-4 hold. Akkor a föld ára jó volt, és szűkösen egy évet ki tudtam volna egy holdon Párizsban hozni. De azt mondta, nem kapsz katedrát, mint magyar nem kapsz katedrát a királysági Jugoszláviában, majd letesznek mint francia tanárt Macedóniába vagy Hercegovinába. Hát be kellett látnom az igazát, és akkor, 1931-ben, mikor érettségiztem, beütött a gazdasági mélypont. Az volt a cél, hogy minél előbb végezzek, minél rövidebb tanulmányi időszakot, így kerültem Zágrábba gyógyszerészetre, ami akkor hároméves volt, plusz egy év a praxis, amit Hegyesen töltöttem. Voltaképpen sose szerettem a pályámat, de csináltam, mert biztos kenyér volt.

Mit nem szeretett benne?



Az a monoton, egyhangú... Egy, ami jó volt benne, hogy rengeteg embert ismertem meg. A panaszok tömkelegét hallhattam. Hegyes tudvalevőleg Vajdaság legszegényebb faluja volt. Sehol annyi agrárproletár nem volt, mint Hegyesen. Azonkívül onnan kerültek ki a Bácska gyáraiba – verbászi cukorgyár, cservenkai cukorgyár – a munkások, de Dél-Bácskába a kubikosok is, a cselédek a módosabb gazdákhhoz. Hát ennek a lecsapódása azért megvolt, ennek a szegénységnek és nyomornak: a patikában találkoztam vele. Aki eljött, ugye, a betegének az orvosságáért, az rendszerint panaszkodott. Már csak a megindító ok, a betegség, hogy beteget van a családnak, de annak kapcsán aztán más bajok is szóba jöttek.

Van, aki azt állítja, hogy a költőnek legjobb, ha ilyenfajta polgári foglalkozása van...

Mondom, ezért szerettem, kedveltem a pályámat, hanem később ennek nem sok hasznát vettem, illetve igen, ezt a természetű többletet nyújtotta más horvát területeken is a pálya, mert később elkerültem Verbászra, egyetemre éveim nyarát ott töltöttem, majd diploma után szintén Verbászon az államvizsgámig ott dolgoztam, 37-ben, amikor leállamvizsgáztam, akkor Verőcére, Viroviticára kerültem, az tiszta horvát városka volt, majd onnan Karlovacra, aztán vissza Szabadkára, mert a feleségem magyarországi lány volt, úgy hogy mielőtt megnősültem, arra kért, hogy menjek Bácskába vissza, nem tudott egy szót se horvátul és, noha sokkal jobb állásom volt Viroviticán is és Karlovacon is, mint Szabadkán, neki voltak ott rokonai is. Nekem a kedvenc városom volt annak idején Szabadka. Szerettem, légköre volt annak a városnak a 30-as évek végén, és a *Napló* főleg. Én akkor a *Napló*nak úgyszólván már házi költője voltam.

Mikor ismerkedett meg az irodalmi mozgolódásokkal, mikor kezdett írni, eljárnai a szerkesztőségekbe?

Érettségi után kerestem fel Szirmait először. Verbászon érettségiztem, ötödik-hatodik-hetedik osztályt Travnikban végeztem, a jezsuita intézetben voltam, és jezsuita tanáraink voltak, akiknek nagyon sokat köszönhetek. Amit németül, franciául ma tudok, és oroszul, azt ott tanultam, ott alapoztam meg. Mert volt egy év hetedikben, lehetett választanom – ez országzserte így volt – vagy kémiát vagy orosz nyelvet. Hát persze én, a nagy orosz klasszikusok sóvárgója, oroszul tanultam. És az alatt az egy év alatt én úgy megtanultam, hogy később, amikor 44-ben kikerültem



a keleti frontra egy tábori kórházzal, Dolinában állomásozott a tábori kórházunk, az ott akkor orosz rész volt, és a gimnáziumban rengeteg könyvre bukkantam meg folyóíratra. Úgy hogy akkor nekem semmi nehézségem nem volt, hogy azzal az alapos kezdő tudással, amit a jezsuitáknál tanultam, beleszabadultam az irodalomba.

A két háború közötti kisebbségi magyar irodalomról volt akkor egy átfogó képe, látta, érezte, hogy mi történik itt?

Ezt meg kellene írnom, réges-rég megírni. Szóval arról van szó, mikor Verbászra leértem, akkor kimentem a Szirmaihoz, aki akkor... a téglagyárban lakott? Nem, a kendergyárban voltak hivatalnoki lakások. És Károly bátyám ott lakott, akkor ismertem meg. Az írásait persze már ismertem, mert nyolcadikos koromban Milan Petrović nevű szerbhorvát tanárom volt, aki úgy tudott magyarul, mint én, és a szerb dolgozataim nyomán feltételezte rólam, hogy verselek. Magyar létemre a legjobb dolgozatokat írtam nyolcadikban, ugyanis hetedik után otthagytam a jezsuita intézetet egészségi okok miatt, és Verbászra jöttem, hogy megtanuljak németül is jobban. Elvittem Milan bátyámnak 2-3 füzetnyi verset, egy hét múlva visszahozta és azt mondta, nyugodtan elküldheted Szentelekynek, nem vallok veled szégyent. Szóval Milan annyira tisztában volt, hogy hova küldjem, olvasott magyarul, magyar lapokat. *A Mi Irodalmunk* a *Reggeli Újságnak* a vasárnapi melléklete volt. Elküldtem Szivácra Szentelekynek 5-6 verset. Hamarosan kaptam választ rá: versei jók, sorban közölni fogom. *A Mi Irodalmunkban* közölt, azt hiszem, egyet először akkor tavasszal, aztán folyamatosan...

Ez az első közölt verse?

Igen. Később folyamatosan a *Kalangyában* és *A Mi Irodalmunkban* is. A *Kalangya* is akkor, egy évvel érettségi után, 1931 őszén jelent meg, azt is Szenteleky szerkesztette.

És láttam, akkor jelent meg valahogy a *Bazsalikomjuk*, Szenteleky és Debreczeni fordításkötete, és kedvet kaptam rá. Biztatott is Szenteleky az első levelében, hogy fordítsak, akkor volt újdonság Pandurovićnak a *Misao* című antológiája. Verbászon egy télen lefordítottam az egészet. Ezt is megmutattam persze Petrović Milannak, és jó véleménye volt róla. Ez olyan iskola volt, olyan ujjgyakorlatok voltak, hogy persze az kihatott a saját líráimra is. Ketten voltunk magyarok a verbászi gimnázium nyolcadik osztályában: a hegyesi kántor fia meg én. A kollégák



zöme német volt, a szerb osztálytársaink részben szenttamásiak voltak, részben óverbásziak, de a zömük belgrádi. Magas rangú hivatalnokok, sőt miniszterek gyerekei. Csodálatosan jó volt a hangulat és az összhang. Németek, szerbek és magyarok, mondom, csak ketten voltunk. De engem mindig piszkált, hogy a németek kérkedve beszélnek a filozófusaikról. Nem messze volt ott tőlem egy kis német diákotthon-szerűség, magánháznál, öten-hatan laktak két szobában. Központi fekvésű volt, a Kanalgassét és a Fő utcát összekötő mellékutca volt az, ott gyülekeztek a nyolcadikosok, sőt hetedikesek is. Tőlük hallottam a német filozófusokról, de én nem ismertem akkor még őket. Sík Sándor akkori verbászi, Pestről menekült kommunista orvos a segítségemre sietett, a könyvtárát a rendelkezésemre bocsátotta. Nagyszerű könyvtára volt, baloldali könyvek, a *Nyugatot* például ő adta először a kezembe. A német filozófusok is megvoltak. Nietzsche érdekelt persze a legjobban, és Schopenhauer. Áttanulmányoztam őket, éppen olyan módszeresen, mint ahogy a műfordítást csináltam. Megtehettem, mert olyan ismeretekkel jöttem el a jezsuitáktól, hogy Verbászon a reálban alig tanultam. Főképp a fizikát meg ilyesmit, mert a fizika nem ment, a jezsuiták erre nem is fektettek súlyt, hanem elsősorban a nyelvekre. És akkor nagyon meglepődtek, mikor egyszer megjelentem ott a német diákotthonban és a vitájukba beleszóltam. Kajánul nyugtáztam magamban, hogy nem csak ők tudják ezt, nem olyan nagy művészet megtanulni valamit, csak az ember hozzáférjen a könyvhöz, a forrásmunkákhoz.

Milyen volt akkor Nietzschéről a vélemény, azok a német diákok is szerették Nietzschét? Elsősorban akkor is ezeket a fajleméttel kapcsolatos momentumokat kutatták, vagy az még egy egészségesebb Nietzsche-kép volt?

Azt nem. Sokkal egészségesebb Nietzsche-kép volt, azt nem is lehetett akkor még előrelátni, hogy ennyire felhasználják majd Nietzsche műveit a náciak. Az még nagyon távoli zene volt, bár 1933 már közel volt, ott lehet, de nálunk, a jugoszláv szakirodalomban nem volt semmi nyoma. Én nem is azért szerettem Nietzschét. Az *Also sprach Zarathustra* például egy remekmű, ma is azt mondom, hogy az tetszett legjobban. Sőt tetszettek a versei. Krležánál találkoztam később egy ilyen kitételrel, hogy kár, hogy abbahagyta a lírát, mert volt egy-két nagyon nagy verse. És valóban, jó a lírája, mély líra az.

No pecare maturus lettem. Ez azt jelenti, hogy írásbelit kellett csak írnom, és ha a háromból kettő kitűnő lett – ez francia módszer szerint



volt –, akkor felmentettek a szóbeli alól. Mind a három írásbeli kitűnő volt, úgy hogy felmentettek. Ezekben a napokban mentem ki Szirmaihoz. Az írásait ismertem persze, főleg *A Mi Irodalmunkban*, ami megjelent. Énnekem még nem volt közöm a *Vajdasági Íráshoz*. Azt csak Hegyesen az egyik asztalos barátomnak a könyvei között láttam, az egész évfolyamot vagy évfolyamokat, és persze elolvastam, de akkor már megszűnt, mikor én kikerültem a jezsuitáktól. 1930–31-ben már nem volt. Hanem 1931 végén megindult a *Kalangya*. Azonnal az első számban, azt hiszem, már közölt tőlem írást is, utána folyamatosan.

Milyen ember volt Szirmai?

Szirmai külön volt minden vonatkozásban, de roppant alapos és áldozatkész ember. Az éjszakáit áldozta fel 1933-tól, amikor Szenteleky őt bízta meg halála előtt a *Kalangya* főszerkesztésével, őt jelölte ki utódjául. Akkor már Verbászon voltam nyaranta a patikában, és kijártam hozzá, nagyon gyakran este is, és láttam, hogy az éjszakáit áldozta fel, csiszolta, javította a kéziratokat, írásbeliségre tanította a *Kalangya* íróit. És abban is igazat adtam neki, hogy szigorúan rostált, ez persze kiváltotta egyeseknek a haragját és pártütését, mert hát a Kisbéry például, emlékszem, nagyon csúnyán megtámadta, aztán voltak mások is. És főleg mikor Kázmért megnyerte, és Kázmér már a *Naplóban* nem szerepelt annyit, hanem úgyszólván Szirmainak a leghűbb és legszorgalmasabb munkatársa volt, a kritikai rovatnak. Azt is kifogásolták és felhozták, jó ürügy volt a támadásra. Én azonban nagyon kedveltem, és teljesen helyeseltem azt, hogy irtja a dudvását, mert a nívó nagyon alacsony volt Szenteleky korában, az a kezdet kezdete volt, nem is lehetett mindjárt nem tudom milyen igényeket támasztani.

Szentelekyt ismerte?

Nagyon sokszor voltam hálóvendége. Került-fordult meghívott, már hegyesi praxikoromban, és szívesen mentem hozzá, mert csodálatos légkör volt a körül az ember körül. Beteg volt, tudtam róla, de ha írót látogatta meg, se időt, se egészséget nem kímélt. Tömött francia könyvekkel. Vittem egy bőrönddel, hoztam egy bőrönddel. Két lírai antológiája még most is a birtokomban van, mert már nem tudtam visszaadni neki 33-ban. A felesége meg nem tudott róla. Nem tudom, azt hiszem, kegyeletből ragaszkodtam ehhez a két könyvhöz, hogy legyen valami. Ma is a könyvtáramnak a legszebb helyén van.



Szenteleky szabadkőműves volt...

Igen.

Mit jelentett ez akkoriban?

A páholy *A Mi Irodalmunkra* nem hatott ki egyáltalán. Ezt mi tudtuk róla, én tudtam róla például, de ezt nem hangoztatta egyáltalán. A *Napló* sok mindenért támadta őt, mert voltaképpen mégiscsak némi konkurenciát jelentett. Emlékszem egy ilyen nevetséges valamire, hogy a kerékpárját ellopták Szivácon. A későbbi feleségének az udvarlója volt akkor, és a ház elől, a fától, aminek nekidöntötte, ellopták. A *Napló* kajánul jegyezte meg ezt egy cikkben, egy apró kis glosszában. Nevetséges volt ez a torzsalkodás itt, a kisebbségi életünk irodalmában.

Véleménye szerint milyen elvek alapján polarizálódott akkor az irodalom?

Ilyen szempont nem is volt. Szenteleky minden írást közölt, amit ő az átlagszinthez megfelelőnek és közlendőnek tartott. Nem volt ilyen, nem is lehetett ilyen kíváncsi a vajdasági írókkal szemben, hogy balosabb írást kérek, vagy nemzethűbbet. Nem volt, én sohasem éreztem a leveléből ki ilyen sugalmazásszerűséget, de abból se, hogy a beküldött írások közül mit közölt. Szirmainál se volt ez. Soha. Sőt bátran kiállt például Szirmai éppen Kázmér mellett. Vagy amikor közeledtek a hidásokkal. Emlékszem, Somorja néven, aki írt...

Somorja Sándor, Steinfeld...

Egyáltalán, Szirmai nem volt az az ember, akinek kikötése volt, hogy milyen hangú legyen az az írás, baloldali vagy jobboldali. Míg Szenteleky sugalmazta az úgynevezett couleur locale-t, Szirmai teljesen felhagyott ezzel, sőt akkor volt nagyobb az esélye egy-egy írásnak, ha minél általánosabb jellegű volt. Ha persze úgy be volt ágyazva a problémánk, a kisebbségi problémánk, abba az írásba, hogy nem lógott ki a lóláb, és nem volt hetvenkedően magyarkodó, azt természetesen megengedte és javallta is.

Szentelekyt úgy emlegetik, mint a vajdasági irodalom Kazinczyját.



Mint szervező feltétlenül rá is szolgált erre a névre. Engem meglepett Vajda Gábornak a Kázmér-monográfiájában az a kitétel, hogy uralkodási hajlamot mutatott.¹³ Soha. Annyira fölöttünk állt tudásban is, íráskészségben is, hogy elfogadtuk őt vezérünknek. Pontosan tudta, hogy kitől mit várhat. Herceget nagyra tartotta. Nem volt vezérkedő. Például Szirmainak nagyon szívesen közölte az írásait, nagyon nagyra tartotta Szirmait. Méltán.

Kire emlékszik még ebből az időszakból?

Draskóczyra, Borsodi Ferire, akit ma szinte itt nem is emlegetnek. Egyetemista korában írogatott ő *A Mi Irodalmunkba*. Aztán Tímár Ferire, akiről ma nem szabad egy szót se szólani. Én méltánytalanságnak tartom, mert jó költő volt, sokkal jobb, mint akiket ma itt nevesnek tartanak legalábbis. Azért, hogy tragikusan végezte, az még nem ok arra, hogy elhallgassuk végképp. Nekem nagyon jó barátom volt Tímár Feri. A legjobb barátom az írók közül. Az egy véletlen volt, hogy ő a külügyi rovat szerkesztője lett a *Naplónál*, mert tudott gyorsírní, és nem írhatott mást, mint amilyen anyagot kapott. Nem volt az fasiszta soha. Soha. Nagyon-nagyon helyesnek tartottam, hogy Majtényi Mihály kétszer is írt róla, a *Híd*ban nem is olyan régen, halála előtt. Mi hárman nagyon jóban voltunk Szabadkán: Majtényi, Tímár és én. Együtt kosztoztunk a Gálnál valamikor. Én még nőtlen voltam, Mihály akkor nősült, és a Feri, az örök agglegény. Sokat voltunk együtt, hol nálunk voltunk később, mikor én megnősültem, hol a Mihálynál. És még nagyon szerettük Ferivel együtt, ketten Arató Endrét, akiről szintén nemigen írnak. Sokat nem írt, az biztos, de jól képzett, művelt ember volt. Sajnos ő is odaveszett, mint Kázmér, 1942-ben vagy 1943-ban.

A két háború között volt valami szervezett irodalompolitika? Voltak olyan irodalmi csoportosulások, ahol irodalmi kérdésekről vitáztak, szervezkedtek?



¹³ „Kritikusunknak valóban megvoltak az alkati és műveltségbeli előfeltételei, hogy »térdegen« elem legyen Szenteleky vajdasági irodalmában, de hogy valóban azzá lett, arra a féltékeny vezér által a szellemileg tunyák között könnyen felszított, s később már Szirmai Károly előtt is megszűntetetlen, a nagyvilág kultúrájában otthonos européerrel szembeni tartózkodás, a magabiztosság és a fölény irigylése ad magyarázatot.” (Vajda Gábor: *Kázmér Ernő szellemi arca*. Újvidék, 1980, Forum Könyvkiadó, 181–182.)



Az Ezüst Tulipán átadásakor találkoztunk. Ilyen volt Becsén, Becskereken, akkor a felmerülő problémákat ott tárgyaltuk meg, de külön nem hívott össze bennünket se Szirmai, se Szenteleky ilyen céllal. Tán nem is lett volna arra mindenkinek se pénze, se ideje, hogy egy-két napot csak ezzel töltsön.

Hogy érte a világháború kezdete, hol volt akkor?

Akkor Szabadkán voltam, 39-ben, amikor Lengyelországot megtámadta a hitleri szoldateszka, mindjárt be is hívtak mint tartalékos gyógyszerész-hadnagyot, de már novemberben leszereltem, akkor megnősültem, és elkerültem Szabadkáról Alsólendvára, az ottani patikának a provizoraként. 40-ben megint behívtak mint tartalékos tisztet. És 1941-ben a magyar hadsereg bejövételét is Alsólendván éltem meg. Meglehetősen vegyes érzelmekkel és tapasztalatokkal. Rengetegszer eszembe jutott nagyapám, és mindig azt mondtam magamban, hát bizony nem ezeket a magyarokat vártuk. Később aztán gyászosan megbizonyosodott, hogy mennyire méltatlanok voltak a szerepükhöz.

Szirmaitól kaptam egy levelet 1941 tavaszán, még mielőtt a magyarok bevonultak volna Bácskába, és a levélben mellékelte Cs. Szabó Lászlónak az egyik levelét, ahol Cs. Szabó megköszönte az *Erdélyben* című könyvéről a *Kalangyába* írt cikkemet, recenziómat. Amint bejöttek a magyarok, hamarosan megint kaptam Cs. Szabó Lászlótól levelet, ő volt ugyanis a rádió irodalmi osztályának a vezetője akkor. Ezzel a levéllel kerestem fel a katonai hatóságot, mert két hétig, azt hiszem, zárlat volt, nem lehetett átjutni, nagyon emlékezetes marad az a látogatásom a katonai parancsnokságon. Bemegyek a Cs. Szabó levelével, nézem ott a folyosón a címeiket, rangokat, na, mondom, ezek sose gyógyulnak ki a rangkórságból. Megálltam egy kevésbé zengzetes titulusnál – valami lófő –, hát ez csak erdélyi lehet, gondolom magamban, mi meg bácskaiak vagyunk, talán nem ilyen magyarországi kórságban szenvedő ember, bekopogok hozzá. Nem hallotta. Én nem hallottam, hogy szólt-e vagy sem, hogy szabad, egy bizonyos idő után beléptem. Minősíthetetlen hangon nekem támadt, micsoda csetniki módszer ez... Meghült bennem a vér. Mondom neki, engedelmet kérek, én kopogtam, semmiképpen nem érdemeltem ezt a hangnemet, nem hogy kopogtam, hanem még vártam is. És vegye tudomásul, hogy nem vagyok csetnik, hanem kisebbségi magyar író vagyok. Éppen ebben a tárgyban járok, és letettem eléje Cs. Szabó levelét. Nem rá tartozott az ügy elintézése, volt valami Tímár ezredes, azt hiszem az volt az ottani parancsnok, az másnap át is engedett a határon, akkor a versemet közölte Cs. Szabó mindjárt a pesti rádióban.



Említette, hogy Zágrábban tanult. Ismerte Krležát?

Igen, zágrábi diákéveim nagyon hasznosak voltak minden szempontból, mert többet voltam az egyetem könyvtárában, mint a hivatalos órákon. Mint említettem is, nem szerettem a szakmát, tehát a szervesetlen kémia-át végképp nem bírtam, nem is jártam az órákra. A szerveset igen, az érdekesebb volt már, aztán növénytant, farmakopeát, farmakognóziát hanyagoltam. Inkább az egyetemi könyvtárba jártam. Rengeteget olvastam azokban az években. És ott ismerkedtem meg voltaképpen Tadijanovičtyal, Cesaričtyal, Ivan Goran Kovačičtyal, akivel jártam például szlavisztikára, mert az érdekelt. Többször. Azt hiszem, magyar író nem is írt róla, a haláláról legalább nem emlékezett meg olyan formában, ahogy én tettem, a kötetembe be is vettem. Azokat a napokat és órákat idéztem fel benne, amikor a Pozorišna kavanában együtt vitatkoztunk és beszélgettünk Ivánnal a horvát ugarról, ő a horvát ugart, én a magyar ugart szidtam. Kosztolányiért rajongott például. Mesélnem kellett, nem volt neki Kosztolányi-fordítása horvátul, magyarul meg nem tudott, noha az édesanyja magyar volt. Ezeket az órákat idéztem vissza, mert mikor hazajöttem a háborúból, akkor az első utam Zágrábba vitt és akkor értesültem, csak ott értesültem a haláláról.

Még Szenteleky 32-ben egyik levelében arra kért, hogy keressem fel Krležát, és csináljak, ha lehet, vele egy riportot a *Kalangyába*. Én nem voltam a riport embere, sosem foglalkoztam újságírással, noha színházi bemutatókról a *Naplóba* írtam egy-kétszer, vagy Meštrović-tárlatról egyetemista koromban, de más érdekelt engem Krležánál, a verseit már mind ismertem 1932-ben, a prózáját még nem mind, és az esszéisztikáját még nem mind olvastam, de mikor felkért Szenteleky, hogy írjak róla riportot, esetleg fordítsak is tőle verset, akkor az utóbbira mindjárt elszántam magam, és küldtem is neki 6-7 verset. A *Kalangyában* meg is jelentette, és amikor megjelent, nyilván elküldhette a számot Krležának, mert Krleža engem a fizikaóráról kéretett a telefonra, és akkor hívott meg, hogy legyek ebédvendége, „ha nincs okosabb programom”. Ez 1933 tavaszán volt, Krležáról akkor mindent beszéltek Zágrábban, hogy ilyen szigorú, ilyen kritikus, hogy visszavág a beszélőtársának, ha a legkisebb hibát észleli, nem egyezik a véleménye az illetőével. Ezekről a dolgokról hallottam horvát írók szájából is, és az egyetemi könyvtár látogatóinak sorából sokan úgy ismerték, hogy egy rendkívül akadémikus ember. Kicsit szurkoltam, mielőtt felkerültem hozzá, én a Gunduličevában laktam akkor, ő meg ott az Ulica Kraljice Marije második-harmadik házában. A rögzített vasárnapi napon elmentem hozzá, és azzal a *Kalangya*-számmal fogadott, ahol a versei megjelentek. Ebéd



után beszélgettünk, az ember szédült attól a rengeteg tudástól, és ahogy ő azt találta. Pontosan úgy beszélt, ahogy írt. Folyamatosan roppant nagy anyagot fogott össze távoli területekről. A gondolatársítása volt a legmeglepőbb számomra, és mindig találó volt a jellemzése, akár politikai, akár irodalmi vonatkozású témáról volt szó. Akkor volt Dubrovnikban a PEN Klub kongresszusa. Megjegyzései vágtak. Nagyon emlékszem arra (azóta már hárman-négyen is megírták), hogyan mesélte el első találkozását Kosztolányival. A *Bankett Blitvában* első könyvében megírja, és meglehetősen hitelesen adja vissza. Nekem azonban nem egészen úgy mesélte el. Azóta már láttam valahol a naplójában is, és valakinek, akinek szintén elmondta, annak másképp mondta el. Én arra emlékszem, hogy a keleti frontról zászlósként jött haza. Szabadságra. Az a hangulat ott, ősz van, eső, bakák vonulnak a budai utcákon, a Logodi utcában lakott akkor Kosztolányi Dezső. Ő meg akarta látogatni, mert nagy tisztelője volt. A szállóban hagyta a dolgokat, civilbe öltözött, és úgy ment fel hozzá. Kosztolányi roppant szívélyesen fogadta. Közismert volt ő erről, minden magyar íróval is, aki felkereste, nagyon előzékeny, finom volt. Azt hiszem, említenem sem kell, hogy Krleža még 33-ban is tökéletesen beszélt magyarul, úgyszólván a hangsúlyán se lehetett észrevenni, hogy horvát. Beszélgetni kezdtek a háborúról, ami kézenfekvő volt, hiszen közölte Kosztolányival, hogy csak átutazóban van Pesten, és mint rajongója keresi fel. Hanem Krleža akkor nem a baloldaliságával sértette Kosztolányit, hanem talán inkább a pánszlávizmusával. Elkezdett áradozni neki, hogy most jövünk mi, szlávok, a Monarchiának harangoznak, és elsöpörjük a Monarchiát. Kosztolányi némán hallgatta, majd megszólalt: „Fiatal barátom, én azt nagyon jól tudom, hogy recseg-ropog a Monarchia. Szívem szerint én is úgy örülök, mint maga legalább, ennek a ténynek. De annak, hogy a szlávok itt a nyakunkra jön, annak bizony nem örvendek.” Ezzel nagyon udvariasan felállt, és az ajtóra mutatott. Sőt a kezébe nyomta a botot és a kalapját is. Így távozott tőle. Ezt így mesélte akkor el nekem. Hát a regényében, a *Bankett Blitvában* címűben nem egészen ilyen élesen. Én erre bátorkodtam akkor neki mindjárt megjegyezni, hogy most már értem, honnan van az az egészen lekicsinylő, sőt megalázó mondata az egyik esszéjében, amit a magyar irodalomról írt a 20-as évek végén. Ha jól emlékszem, így hangzik: Kosztolányi nagy költő lett volna, ha nem lett volna előtte Rilke. Hát mondom, Ön akkor nem ilyen véleménnyel lehetett róla, amikor felkereste 1917-ben. Ez nyilván annak a kidobatásnak az utóözeje, mert szerette is Kosztolányi Rilket, ez nem vitás, de *A szegény kisgyermek panaszaiban* semmi rilkei nincs. Az hiteles anyag. Sőt *A bús férfi panaszaiban* sincs semmi rilkei. Ezt – mondtam akkor – a harag diktálta Önnek.



Szóval még egy ilyen nagy ember sem mentes az apró személyes bosszúktól...

Úgy látszik, nem. Borzasztóan hiú volt mindvégig. Aztán még valami vallott arra, hogy fáj neki még mindig az a kidobás, mert azt mondta, legközelebb majd Pesten lesz a PEN Klub kongresszusa, Kosztolányi fog elnökölni, elviszi a vendégeket az Alföldre, a magyar pusztára, megmutatja nekik a csikósokat, és a vendégek látni fogják, hogy milyen műveletlen a magyar nép. Mondom neki, azt nem fogják látni, mert olyan közel nem kerülnek egymáshoz. Valószínűleg nem fogják megszólaltatni se azt a csikóst, se azt a zsellért, egy szegény magyart sem. Nohát, ezt én csak képletesen mondtam, válaszolta. De azt nagyon jól látta, hogy milyen a helyzet, és milyen viszonyok között élt a szegény magyar, főleg akkor, s nagyon élesen bírálta a Horthy-rendszert, a magyar állapotokat általában. Az nekem imponált, mert sokkal kevesebbet tudtam az odaáti magyarságról, mint amennyit ő egy fél óra alatt elmondott. Utána nagyon sokat találkoztam vele az utcán. A kémiai laboratóriumunk, ahova hetente kétszer jártam, az Astoria szálló mellett volt, és igen gyakran láttam őt ott üldögelni és vitatkozni. Festőkkel, főleg festőkkel, írókkal is, Cesareccal nemegyszer, s ha ment hazafelé, akkor én a laboratóriumból jövet rendszerint találkoztam vele. Mindig leállt velem az utcán. Fordítottam novellát is már akkor tőle, mikor megjelent az *Ezeregy halál* című kötete, a címadó novellát éppen akkor fordítottam le, de nála nem jártam akkor, gimnazista koromban még egyszer, hanem mikor Verócén, Viroviticán dolgoztam, majd később Karlovacon. Akkor rendszerint átutazóban föl hívtam, és vagy az Esplanadot, vagy az Astoriát jelölte meg találkozóhelyül, és elbeszélgettünk vele.

Első találkozásunkkor, 33-ban ösztönzött, hogy fordítsam le a drámáit. Könnyűszerrel meggyőztem, hogy nem aktuális. Vajdaságban nem volt akkor magyar színház, Pesten meg el sem lehetett képzelni, hogy akármelyik drámája a *Glembay*-ciklusból eséllyel indulhatna, ezt meg is mondtam neki, belátta, de azt mondtam neki, készülök rá később. Mikor Viroviticán voltam, Karlovacon, akkor Zágrábban legalább öt-hatszor láttam minden darabját a színházban, nagyon jó Gavella-rendezésben, nekem az a rendezés sokkal jobban tetszett, mint a későbbiek Pesten, a Stupica-rendezések. Az kifogástalan volt, és nagyon jó színészek játszottak. És amikor 1944-ben kikerültem a frontra a 111-es tábori kórházzal, akkor magammal vittem a Binoza-kiadású *Glembay*-kötetet, ahol három dráma együtt volt, munkám alig akadt, a gyógyszert beszereztem havonta egyszer, és más dolgom nem is igen volt. Könnyűszerrel, játszva



lefordítottam, szótár nélkül. Ezt az egy könyvet vittem magammal, ezzel a célzattal, hogy ha majd elérkezik az idő, akkor megismerkedhessenek Pesten a Krleža-drámákkal. És amikor elkészültem a fordítással, akkor már visszajöttünk a Kárpáton túlról, nevezetesen a lengyel Dolinából, ahol állomásozott a kórházunk, Beregszászon voltunk és onnan küldtem el mindhárom drámának a kéziratát Csorba Győző költőbarátomnak Pécsre. Egy-egy példányt megtartottam, de azok sajnos tönkrementek, mert később, amikor átmentem a szlovák partizánokhoz, akkor elázott egy folyón átkelvé. Csorba Győző megőrizte, és amikor 1947-ben először látogatott fel jugoszláv íróküldöttség Pestre, akkor Krleža ragaszkodott ahhoz, hogy Pécsen is legyen egy irodalmi est, és Csorba Győző barátom ott várta az előadóteremben három drámájának kéziratával, ami meglepte Krležát, mert én találkoztam ugyan vele 1947 tavaszán itt, és mondtam neki, hogy lefordítottam a három drámát, de nem tudom, hogy megvan-e Csorbánál Pécsen. A háború átvonult Magyarországon, nem lehetett tudni, hogy kit hogyan ért. Meglepődött, fogta a három drámát és fölvitte Pestre, átadta Majornak, a Nemzeti Színház akkori igazgatójának azzal, hogy játszani is fogják, sorban. Igen ám, csak aztán beütött az a famózus 1948. 1947 tavaszán, amikor utoljára fent voltam Zágrábban (már úgy értem, hogy utoljára, mert 1948-ban átmentem a családomhoz Magyarországra), akkor felkerestem Krležát, a Braća Kavurićban lakott, ott találkoztam akkor Sinkó Ervinnel hosszú idő után, mert Szabadkán láttam Ervint még, azt hiszem, a 30-as évek végén utoljára, és akkor nagyon jólesett vele találkoznom Krležánál. Abban az időben nagyon szoros volt a barátság kettőjük között. Később, amint a zágrábi írótól hallottam, elhidegültek, úgy értem, hogy elhült egy kicsit ez a barátság. Akkor Krleža éppen azon dühöngött, amikor ott voltunk, hogy nagyon kevés honoráriumot kapott a *Léda*-ért a milánói színháztól. A haját tépte szinte, hogy lehet, hogy ilyen keveset fizetnek. Hanem azóta, amióta megindult a vesztegzár után a normális élet a két írószövetség között, valahányszor Zágrábba mentem a *Književni razgovor*ra, mindig felkerestem.

1947-ben az Európa azzal bízott meg, hogy fordítsam le a *Glembay család*ot, vagyis a három drámának a prózai részét, ami voltaképpen nem is mind egynemű írás, még csak nem is lehet keretnovellának nevezni, mert más-más természetű írások. Én tiltakoztam annak idején az Európánál, hogy ez kiváltja az öregből a dühöt, nem fog beleegyezni. De az Európa azon a véleményen volt, hogy amint bemutatják a drámáit, szukcesszíve kiadják egy külön sorozatban mindegyiket. És érdekes, hogy ennek a voltaképpen nagyon más-más természetű írásnak, amit felölelt a *Glembay család* egy 300 oldalas könyvben, nagyon nagy sikere



volt. Mindjárt megéreztek, Maár Gyula írt először a kötetről nagyon hosszan és nagyon alaposan, majd az összes folyóirat. Megéreztek, úgy látszik, a nagyságot. Hogy most emlékeztek-e ezek a fiatal kicosok,¹⁴ akik írtak róla, nem emlékezhetek, vagy aligha emlékezhetek Németh László egy-két írására, amit Krleža esszéisztikájáról írt, egyszer pedig a jószomszédság kapcsán általában Krležáról. De megérezhették, úgy látszik, a nagyságot. Mert van ott egy-két nagyon nagy novella, az *Ivan Križovec*, aztán a *Temetés Terézvárott*, és maga a bevezető, inkább dokumentumírás-szerűség, mintsem novella, a Glembayokról általában. A publikum is nagyon kedvezően fogadta, úgyhogy a Forum évek múltán nem véletlenül adta ki a *Glembay család*ot ugyanabban a formában, ahogy Pesten megjelent, és külön a három drámát az évforduló alkalmából, hat kötetben, amely elé éppen Sinkó Ervin írt bevezetőt.

Valahogy én is úgy éreztem, hogy valami ambivalens vonzalma van a magyarsággal szemben. A gyermekkori reminiscenciák folytán méltán gyűlölhett bennünket és haragudhatott ránk, persze nem a magyarságra, hanem a Khuen-Héderváry politikájára. Azt én nagyon megértettem, mert számtalanszor volt szó erről köztünk, de az irodalmunkat és a pesti élményeit a Ludovikán, sőt már Pécsen is, azt nem tudta elfelejteni, az olyan szép emléke maradt, hogy mindig is azt mondta, hogy az holtig tartó szerelem. Ez a kettősség, az ambivalencia, ez megvolt. A gyermekkor terhes volt azzal a hülye, rossz magyar mágnáspolitikával, tudjuk, hogy milyen visszhangot váltott ki nemcsak a horvát irodalomban, és nemcsak Matošnál és Krležánál, hanem a népben is.

Felszívódhatott belőle sok ebből a kultúrából, mondják, hogy amikor a Zászlókat írta, Révai-lexikonokkal vette magát körül, lexikonszerkesztőként is támaszkodott a magyar forrásokra...

Rengeteget olvasott ludovikás korában magyarul. Később, 3-4 évvel ezelőtt, mikor egyszer felkerestem, akkor vallotta be, az volt a kívánsága, hogy küldjek neki 3-4 Krúdyt. Mondom, mindig tagadta, Mester, hogy Krúdyt nagyon szerette. Most kibújt a szög a zsákból. Azt mondja, nagyon szerettem, valóban nagyon szerettem. Megejtő zene, megejtő. A mondatai mélyhegedűk. Mondom igen, és ha hiszi, ha nem, az Ön mondatai is néha nagyon emlékeztetnek zeneileg a Krúdyéira.



¹⁴ Piperkócók.



Beszéljünk egy kicsit többet Önről. Amikor letelepedett Budapesten, hogyan illeszkedett be abba a környezetbe, hogyan tekintettek Önre és arra az egész kultúrára, amiből érkezett?

Még ma is panaszképpen mondanám el vagy jegyezném meg, hogy velem még ma is bizonyos körök és elemek éreztetik, hogy mintha rossz fát tettem volna a tűzre 1948-ban, amikor elmentem innen. Nem voltam én, kérem, pártember. Én nagyon-nagyon szerettem a szerbhorvát irodalmat, rengeteg művelőjével jó barátságban voltam. Engem nem politikai intenció vitt át, egyszerűen a családi körülmények. A feleségem két gyerekkel odaát volt, és bizony ínséget láttak. Kellett egy támasz nekik. Ez vitt át, és sokan félremagyarázzák azt, hogy én szöktem! Szöktem, mert nem kaptam útlevelet, 48-ban a Kominform-nyilatkozat megjelent után nem lehetett kapni útlevelet Magyarországra. Akuttá ez a kérdés épp akkor vált családi életünkben, úgylátszóan nekem át kellett mennem.

Hát hogyan fogadtak? Az írói körök nagyon-nagyon barátságosan. Emlékszem, Haraszi Sándorhoz mentem fel mindjárt az első napokban, a *Szabadságot* szerkesztette akkor, és a lépcsőházban találkozom Zek Zoltánnal. Mondta, hallottam, hogy itt vagy, gyere be az Írószövetségbe, kitöltöd az űrlapot, nyilatkozol, belépsz, nagyon szívesen látunk. Szóval az írók részéről semmi ellenszenv nem volt, viszont nagyon nehezen jutottam kenyérhez, állásba. Ezt ma se értem meg, eltelt három hónap, míg mint gyógyszerész elhelyezkedhettem, akkor is minden nap más-más patikában dolgoztam, akkor még nem voltak államosítottak a gyógyszertárak. 1950-ben államosították a patikákat, akkor mindjárt kineveztek vezetőnek egy Rákóczi úti kisebb patikába, és vezető is maradtam 1953-ig. 1953 tavaszán egy egészen téves váddal egy házkutatás után, amely során megtudtam, hogy mivel vádolnak, Tito-kém gyanújával bevittek az ÁVH-ra és tíz hónapig tartottak vizsgálati fogságban, ami abszolút szabálytalan volt, mert egy hónap alatt annak le kell zárulnia. A vallatások során határozottan meg tudtam állapítani, nem akceptálták azt, hogy családi okok és indítékok hoztak át, hanem engem mint nem pártembert nyilván a jugó hatóságok tettek át azzal a céllal, hogy kémkedjem. Miután tíz hónap után ez megdőlt, sehol semmi bizonyítékot nem találhattak ellenem, sem az ottani kapcsolataimról, amelyek felől alaposan faggattak és vallattak, se pedig ideátról semmi meggyőzőt vagy olyan adatokat nem kaphattak, amellyel rámhúzhatják azt a vádat, hogy csakugyan kémkedtem, kiengedtek. Ez a társbérletembe került, mert ugyanakkor egy ÁVH-s tiszt, míg benntartottak, beült a lakásomba, sőt az egész garderobomat bitorolta, nem is kaptam vissza semmit. Kezdhettem harmadszor az életet, egy szál



ruhában és télikabátban, ahogyan koratavasszal bevettek. Volt ugyan némi becsület bennük, mert az ÁVH-soktól, mikor ugyanúgy éjjel, ahogy bevettek, kibocsátottak, akkor kaptam egy telefonszámot azzal, hogy a gyógyszerártárvállalat igazgatója hívja fel ezt a számot, meg fogja kapni az utasítást, semmi nem terhel, vezető állásba visszakerülhetek. Egy gyáva kukac jogtanácsosa azonban lebeszélte arról, hogy felhívja ezt a számot, ki tudja, miért volt bent a Dudás, lehet hogy jugoszláv kém volt, nem tudták felderíteni, ennek folytatása is lesz, megütheti a bokáját, szóval egy gyáva ember lebeszélte erről, és az igazgatóm nem hívta fel ezt a számot, beosztott gyógyszerész lettem először Kőbányán, egészen 56-ig, amikor azt a patikát szétlőtték. Majd mikor Krleža drámáját mutatták be a Nemzeti Színházban, akkor az igazgatóm és a személyzeti osztály vezetője magához hivatott és azt mondták, hogy feltétlenül el kell fogadnom egy nagyobb patika vezetését, mert nem lehet az, hogy aki kijött az ÁVH-börtönből és a Nemzeti Színház mutatja be a fordítását... Ők mulasztást követtek el, hogy nem merték azt a megadott számot felhívni, de ez számukra elegendő, és el kell fogadnom. Akkor először helyettese voltam egy nagy patikának a mostani Kodály köröndön, majd később Lőrincre kerültem a legnagyobb patikába, SZTK-ellátó patikába, és onnan a Kosztolányi Dezső térbe, mint újonnan létesült nagy patikába, ahonnan öt évvel ezelőtt nyugdíjba vonultam.

Mióta odaát vagyok, persze, a Rákosi-érában nem is fordíthattam, verseim se jelenhettek meg. Ivan Goran Kovačićnak az első magyar fordítása a *Tüzek és rózsák* volt, abba fordítottam szép számban verseket. (Akkor még nem fordítottam le a *Tömegsírt*, a *Jamát*, csak jóval később, a szabadkai *Üzenet* közölte első vagy második számában. Benjámin László nem volt hajlandó átengedni a saját fordításait, aki szintén kétes nyersből fordította, így a Csuka fordítása jelent meg elsőként abban a kötetben.) Utána Krleža *A Glembay család* című prózai munkáját fordítottam, és aztán sorra nagyon sokat 57-től kezdve: Lalicnak három regényét, Davičónak a *Beton i svici* (*Beton és jánosbogarak*), Lalić Ivánnak egy válogatott verseskötete 71-ben jelent meg, és Košnak a *Hálók* című regénye, Dobrica Ćosić *Gyökerek* című regénye, Čopić *A hetedik offenzíva*, Dušan Baranin *A nagyúr*, Miloš regénye, különféle antológiákba rengeteg verset, novellát, és most legutóbb, két évvel ezelőtt Tišma *Upotreba čoveka*, amit úgy magyarítottam, hogy *Mire jó az ember?* Sajnos most hallottam, éppen az indulásom előtt, hogy nem jelenik meg 1982-ben, hanem csak 1983-ban.

